

TÜRK

2025, Yıl/Year: 13, Sayı/Issue: 42, ISSN: 2147-8872

TÜRK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi

TURUK International Language, Literature and Folklore Researches Journal

Geliş Tarihi / *Date of Received*: 01.09.2025

Kabul Tarihi / *Date of Accepted*: 30.09.2025

Sayfa / *Page*: 175-194

Research Article / Araştırma Makalesi

Yazar / *Writer*:

Dr. Burcu Kaya

Yeditepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği

Bölümü Öğretim Görevlisi

burcu.kaya@yeditepe.edu.tr

TARİHİ DÖNEM FIKIH METİNLERİNDE TÜRKÇE İSLAMİ TERİMLER

Öz

Türk dili tarihinde çeşitli inanç sistemlerine ait yabancı kökenli sözcüklere Türkçe karşılıklar üretme faaliyetleri, ilk kez Eski Uygur Türkçesi döneminde karşımıza çıkmıştır. Bu faaliyetler, Orta Türkçe döneminden itibaren İslamî kavramlara Türkçe karşılıklar üretme şeklinde görülmektedir. Bu çalışma kapsamında; Harezmi Türkçesi sahasından *Mu'inü'l Mürîd*, Kıpçak Türkçesi sahasından *İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin*, Eski Anadolu Türkçesi sahasından *Kitâb-ı Ahkâmü'l-Akâ'id* ve Çağatay Türkçesi sahasından *Mübeyyen Der Fıkh* adlı fıkıh eserleri seçilmiş, bu eserlerde yer alan Türkçe İslamî terimler tespit edilip hangi Arapça terimin karşılığı olarak türetildikleri belirtilmiş, metin içinde geçtikleri cümle örnekleri ve aktarımları verilmiştir. Ayrıca üretilen Türkçe karşılıklar bağlamında; bu sözcüklerin ait olduğu kavram alanlarını, seçilen dört eserdeki ortaklıkları ve farklılıkları gösterebilmek adına bu veriler tablo hâlinde sunulmuştur. Çalışmanın sonucunda Mu'inü'l-Mürîd'de 30, İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin'de 22, Kitâb-ı Ahkâmü'l-Akâ'id'de 39, Mübeyyen Der-Fıkh'da 16 Türkçe İslamî terime ulaşılmıştır. Bu terimlerin Tanrı, iman, ibadet gibi temel kategorilerin yanı sıra yan kategorilere de ait olduğu görülmüştür. Kimi Türkçe karşılıklar bu dört eserden yalnız birinde karşımıza çıkarken kimilerinin ikisinde/üçünde ortak olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Arapça *emr* kelimesini karşılamak için türetilen Türkçe "*buyruk*" kelimesi dört fıkıh kitabında da ortak olarak kullanılan sözcük olmuştur.

Anahtar kelimeler: İslamî terimler, fıkıh, Mu'înü'l Mürîd, İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin, Kitâb-ı Ahkâmü'l-Akâ'id, Mübeyyen Der Fıkıh

TURKISH ISLAMIC TERMS IN HISTORICAL JURISPRUDENTIAL TEXTS

Abstract

This study examines the practice of producing Turkish equivalents for foreign-origin words in the history of the Turkish language, first observed during the Old Uyghur period and later continued with Islamic concepts in the Middle Turkish period. Four works of Islamic jurisprudence were selected: *Mu'înü'l-Murîd* (Khwarezm Turkish), *Irshâdü'l-Mulûk wa's-Salâtin* (Kipchak Turkish), *Kitâb-ı Ahkâmü'l-'Aqâ'id* (Old Anatolian Turkish), and *Mubayyan dar-Fiqh* (Chagatai Turkish). The study identifies Turkish Islamic terms within these texts, specifies the Arabic words they correspond to, and provides contextual examples. The data were also presented in tables to illustrate the conceptual domains of these terms as well as similarities and differences across the works. Findings reveal 30 Turkish terms in *Mu'înü'l-Murîd*, 22 in *Irshâdü'l-Mulûk wa's-Salâtin*, 39 in *Kitâb-ı Ahkâmü'l-'Aqâ'id*, and 16 in *Mubayyan dar-Fiqh*. These terms encompass both fundamental categories such as God, faith, and worship, and subsidiary ones. While some Turkish equivalents appear in only one text, others occur in two or three. Notably, the term *buyruk*, created as an equivalent for the Arabic *amr*, is attested in all four works.

Key words: Islamic terms, jurisprudential, *Mu'înü'l-Murîd*, *Irshâdü'l-Mulûk wa's-Salâtin*, *Kitâb-ı Ahkâmü'l-'Aqâ'id*, *Mubayyan dar-Fiqh*.

Giriş

Toplumsal yaşam ve inanç sistemleri, bireysel davranış biçimlerini, sosyal örgütlenmeleri ve kültürel değerleri biçimlendiren temel değişkenlerdir. Sosyolojik ve antropolojik araştırmalar, dinî pratikler ile sosyal kurumların kolektif bilinç, normatif düzen ve sembolik dünyayı kurmada merkezî roller üstlendiğini göstermektedir. Dil, bu toplumsal ve kültürel süreçlerin hem aracı hem de taşıyıcısı olarak işlev görür. Toplumların gündelik pratikleri, üretim biçimleri ve ritüelleri yeni kavram alanları gereksinimlerini ortaya koydukça bu gereksinimler söz varlığı düzeyinde karşılık bulur. Ticaret, teknolojik dönüşüm ve inanç sistemleri gibi sosyal değişimler, ilgili kavram alanlarının dil içinde genişlemesine yol açar, dillerin söz varlığını bazen ödünçleme yoluyla dışarıdan bazen de türetme ve tercüme yoluyla içeriden zenginleştirir. Dinî söylemler ve ritüeller, dil içinde özgün terminolojiler (kutsal adlandırmalar, ibadet terimleri, ritüel kalıplar) yaratarak söz varlığının belirli alanlarını kalıcı biçimde etkiler ve farklı dönemler ve sahalar arasında ortak kültür öğeleri olarak aktarılır.

Türk dilinin İslam öncesi ve İslam sonrası dönemlerindeki dinî terminoloji; çeviri faaliyetleri ve Türkçe karşılıklar geliştirme çabaları bağlamında ortaya çıkmıştır. İlk kez Eski Uygur Türkçesi döneminde yapılan çeviriler aracılığıyla yeni inanç sistemlerinden alınan terimler; inanç sistemlerini daha iyi anlamak, anlatmak ve yaymak amacıyla Uygurlar tarafından tercüme ve türetme yolu ile

adapte edilmiştir. Aynı temayül Karahanlı Türkçesi döneminden itibaren İslamî terimler için de karşımıza çıkar.

Türkçenin tarihî dönem metinlerinde yer alan inanç sistemleri ile ilgili söz varlığı çalışmaları, Türklük Bilimi sahası araştırmacılarının üzerinde çokça durduğu konulardan biri olmuştur. Türkçe dinî terminoloji ile ilgili yapılmış genel çalışmalara şunlar örnek verilebilir: Reşit Rahmeti Arat “Uygurlarda İstılahlara Dair” (1942), Saadet Çağatay “Türkçede Dinî Tabirler” (1968), Bodrogligeti “Islamic Terms in Eastern Middle Turkic” (1972), F. Sema Barutçu Özönder “Erken Orta Türkçede Buddhist ve İslamî Terminolojisi Üzerine Bir Karşılaştırma” (2003), Mehmet Ölmez “Türkçede Dinî Tabirler” (2005), Gülten Sağol Yüksekaya “Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Çevirilerinde Esmâ-i Hüsnâ” (2005), Zafer Önler “Karahanlı Dönemi Metinlerinde İnançla İlgili Türkçe Terimler” (2009), Hasan İsi “Türkiye Türkçesindeki Bazı Dini Terimlere Tarihi Metinlerle Karşılaştırmalı Bakış” (2017). Bunların dışında belli eserleri odağına alarak Türkçe dinî terminolojinin incelenmesi, açıklanması amacıyla yazılmış makaleler de bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır: Saadet Çağatay “Divânü Lügâti’t- Türk’te İnançla İlgili Sözler” (1972), Süer Eker “Kutadgu Bilig’de (teñri ‘azze ve celle ögdisin ayur) Türkçe İslami Terimlerin Kaynakları Üzerine” (2006), Emek Üşenmez “Yunus Emre Divanında Türkçe İslami Terimler” (2013), Afag Memmedova “Mukaddimetü’l- Edeb’de Türkçe İslami Terimler” (2017), Fecri Yavi “Tarama Sözlüğü’nde Türkçe Dinî Terimler” (2019), Çimen Özçam ve Sunay Deniz “Mu’inü’l-Mürîd’de Dinî Terimler” (2022).

Bu çalışmada ise, Harezm Türkçesi sahasından Mu’inü’l Mürîd, Kıpçak Türkçesi sahasından İrşâdü’l-Mülûk ve’s-Selâtîn, Eski Anadolu Türkçesi sahasından Kitâb-ı Ahkâmü’l-Akâyid ve Çağatay Türkçesi sahasından Mübeyyen Der Fıkh olmak üzere Türk dilinin dört farklı tarihî döneminden birer fıkıh eseri seçilmiş, seçilen eserlerdeki Türkçe İslamî terimler tespit edilmiş, bu terimler kavram alanlarına göre tasnif edilmiş, kullanım sıklıkları ve devamlılıkları incelenmiştir.

1. İncelenen Eserlerin Tanıtımı

1.1. Mu’inü’l Mürîd¹

MM, Harezm Türkçesi dönemine ait, ibadet, ahlâk ve mürid-mürşid ilişkilerini ele alan dinî-tasavvufî manzum bir eserdir. MM’nin müellifi İslam, telif tarihi 1313 Aralık ayı olarak kabul edilir (Toparlı, Argunşah 2022:27). Şecere-i Terâkime’ye göre eser, dinî meselelerin Türk halkı tarafından anlaşılmasını kolaylaştırarak doğru amel kılmalarını sağlamak amacıyla kaleme alınmıştır (Ercilasun 2013:372). Bilinen tek nüshası, Bursa Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi’nde (Genel No. 1605/18) kayıtlıdır (Toparlı, Argunşah 2022:13). Eseri bilim dünyasına A. Zeki Velidi Togan tanıtmış; eserin ilmî neşri ise R. Toparlı ve M. Argunşah tarafından hazırlanmıştır (2008).²

1.2. İrşâdü’l-Mülûk ve’s-Selâtîn³

İMS, Arapça’dan satır-altı olarak Türkçe’ye tercüme edilmiş, Memlûk-Kıpçak Türkçesi dönemine ait en kapsamlı fıkıh kitabıdır. Müterciminin kimliği konusundaki birlikte Kıpçak Türkü bir fakih olan Berke Fakih tarafından 1387 yılında İskenderiye’de istinsah edildiği kesin olarak

¹ Çalışmanın devamında MM olarak zikredilecektir.

² Detaylı bilgi için bk. Toparlı, Argunşah 2022:13-40

³ Çalışmanın devamında İMS olarak zikredilecektir.

bilinmektedir (Ercilasun 2013:391). Eserin bilinen tek nüshası, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Bölümü’de 1016 numarada kayıtlıdır (Toparlı 2017:17). Eserin ilk ve tek ilmî neşri Recep Toparlı’ya aittir, 1992’de Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanmıştır.⁴

1.3. Kitāb-ı Ahkāmü’l-Akayid⁵

AA, Topkapı Sarayı Yazmalar Kütüphanesi’nde Revan bölümünde 648 kayıt numarası ile yer almaktadır. Eserin yazılış tarihi, Temmet bölümünde Cumaziye’l-âhir’in başında, 891 Cuma günü (M. 1486) olarak kaydedilmiştir. Temmet bölümünde verilen bilgilere göre eser, müellif hattıdır. Eserin yazarı, tasnif edeni, sahibi ve maliki olarak Derviş Muğammed bin Melik Ağmed bin Melik Mağmūd ifade edilmiştir. AA, temel olarak İslamın beş şartını işleyen Hanefî mezhebinin kurallarının esas alındığı bir fıkıh kitabıdır. Eserin tamamı 247 varaktır. Eser, MSGSÜ Eski Türk Dili Programında Prof. Dr. Tanju Seyhan danışmanlığında Yüksek Lisans tezi olarak çalıştırılmıştır. AA’nın 1a-51a varakları Kürşat Kartal, 51b-115a varakları Burcu Kaya, 115b-180a varakları Emre Kundakçı, 180b-247 varakları Sermin Karakayalı tarafından 2013-2014 yıllarında Yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.

1.4. Mübeyyen Der Fıkh⁶

MDF, Babür’ün Müslümanlara Hanefilik mezhebinin inançlarını, kurallarını öğretmek amacıyla yazdığı 1522 tarihli manzum bir fıkıh kitabıdır. Eser, dönemin dilini yansıtmayı, hanefî fıkhına ait meselelere sade bir dille ışıktutması ve Babür’ün kurduğu imparatorlukta uygulanan vergi sistemini ortaya koyması gibi çeşitli açılardan önem taşımaktadır (Seyhan 2003:101). Eserin pek çok nüshası vardır. Eserin Türkiye’deki en kapsamlı ve önemli neşri Ali Şir Nevayî Müzesi’ndeki 103 numaralı yazma ile Staatsbibliothek’te ms.or. 2212’de kayıtlı Berlin nüshasının karşılaştırılması üzerine kurulmuş olan Tanju Oral Seyhan’a ait çalışmadır (2004).⁷

2. İnceleme

Bu bölümde yukarıda istinsah tarihi bakımından kronolojik olarak sıralanıp kısaca tanıtılmış olan eserlerde tespit ettiğimiz Türkçe İslamî sözcükler fıkıh ve ilmiyelerdeki karşılıklarıyla açıklanacak, eserde geçtiği satır-beyit numarasıyla orijinal halinde verilecek, verilen satır-beyitin Türkiye Türkçesine aktarımı yapılacaktır. Tespit edilen sözcükler bir tablo ile bölümün sonunda toplu olarak sunulacaktır.

2.1. Mu’inü’l Mürid’de Türkçe İslamî Sözcükler

akı: El-Kerîm, cömert (Esma’ül-hüsna).

Bilip kılsa bolur vâcib keffaret / unutmışda buzamaz oruçnı akı (MM 169/4) “Bilerek yemişse ona kefarete vacip olur, eğer unutarak yemişse cömert <Allah> orucu bozmaz.”

⁴ Detaylı bilgi için bk. Toparlı 2017:9-19.

⁵ Çalışmanın devanında AA olarak zikredilecektir.

⁶ Çalışmanın devanında MDF olarak zikredilecektir.

⁷ Detaylı bilgi için bk. Seyhan 2004:XI-XXXVI.

bayat: El-Evvel (Esmâ'ül-hüsna), Allah'ın ezeli sıfatı vurgulanarak doğrudan "Allah" karşılığında kullanılmıştır.

Qılur cezb anı fażlı birle bayat / añar māsivallah bolur cümle yat (MM 306/1) "Allah onu fazileti ile cezbeder, o zaman Allah'tan başka her şey ona yabancı olur.

bir ü bar: El-Ahad ve El-Vâhid (Esmâ'ül-hüsna).

Ēlig tutğuçı-sên arıg bir ü bar / tutulmıſda qayu qatıg bir muña (MM 1/3) "Sen, nerede sıkıntıya düşmüş birisi varsa onun elini samimi bir biçimde tutan "Tek ve Var" <Allah>sin."

birlik: Vahdet.

İdi birlikinge inandım aña / bar érse su'āl söz öñin özge kıı. (MM 31/3) "Allah'ın bir ve tek olduğuna inandım. Başka sorun varsa sor."

boğuzla- ~ boğazla-: Kurban kesmek.

Unutsa boğazlarda mü'min kiſi / idi zikri aymağ helāl kılmıſı. (MM 241/1) "Mümin kiſi kurban keserken tekbir getirmeyi unutsa bile kestiği helaldir.

buyruk: Allah'ın emirleri, hükümleri.

Biliñ hağ yığağ buyruğın tut yöri / veli zühd bu dünyā bırağmağ turur. (MM 323/3) "Hak olan ve yasaklanan şeyleri bilin, Allah'ın emirlerini tutarak yaşayın. Fakat züht, bu dünya işlerini terk etmektir."

ēlig tutğuçı: El-Veliyy (Esmâ'ül-hüsna).

Ēlig tutğuçı-sên arıg bir ü bar / tutulmıſda qayu qatıg bir muña. (MM 1/3) "Sen, nerede sıkıntıya düşmüş birisi varsa onun elini samimi bir biçimde tutan "Tek ve Var" olan <Allah>sin."

ēren: Ebdāl, abdal, hak ehli kiſi.

Ṭarīkat yolunda yörtügli ēren / tutar ērdi baba ēren sünneti. (MM 382/3) "Tarikat yolunda yürüyen hak ehli kiſi, Baba Eren'in sünnetini tutardı."

idi: Rabb, sahip.

Tağı Muſtafādın bu künge tēgi / ayıtğan resūl hağ idi bir u bar. (MM 12/4) "Yine otuz üç bin sahabe ve dostla, Hz. Muhammed Mustafa'dan bugüne kadar onun peygamberliğinin hak, Rabb'ın tek ve var olduğunu söyleyenlerin -üzerine sürekli hoşnutluk saçılısın-."

kılavuz: Allah dostu, mürşit, hak yol gösterici.

Şehādet kılavuz sa'ādet refīk / muñar islām ihsān haqīkat nişān. (MM 23/3) "Bu kiſiye şehadet kılavuz, saadet arkadaſ; İslam ihsan, hakikat ise nişandır."

orta oturuş: Ka'de-i ūlâ, üç ve dört rek'atlı namazların ikinci rek'atında yapılan oturuş.

Okımaqlıķı trt msfir kişi / rev orta oturuş bile oturup. (MM 182/4) ‘‘Misafir kişinin orta oturuşla oturup namaz kılması uygundur.’’

sınaĝ: İbtila’, kulluk sınavı.

Knl birle taşdk  ikrr-ı til / ın-oķ erse sınaĝ ’amel krkl kıl. (MM 20/2) ‘‘Gerçek olan sınava hazırlık için gönül ile tasdik ve dil ile ikrar edip güzel amel işle’’

soñ oturuş: Ka’de-i ahıre, iki rek’atlı namazların sonunda yapılan oturuş.

Teřehhd okımaķ soñ oturuş bile / vcib ol haķķat vcib tutĝıla. (MM 110/1) ‘‘Namazda son oturuşta Ettehiyat’y okumak vaciptir, gerçek vacipleri yerine getir.’’

tamuĝ: Cehennem.

tamuĝ içre seksen yıl ol bir namz / kaş kılmaşına ’azb bolmaķı. (MM 161/3) ‘‘Bir vakit namazını bile kazaya bırakman cehennemde seksen yıl azap ekmene sebeptir.’’

tapuĝ: İbadet.

Edeb bklegil sn edebni bilip / fth yok edepsz tapuĝ kp kılıp. (MM 295/3) ‘‘Sen edebi bilip, edebi muhafaza et. Çok ibadet etse de edepsiz olanlar bir şey elde edemez.’’

teñri: Allah.

Hicbsız sniñ ma ’şiyet kılmaķıñ / dell bilmemiş-sn ın-oķ teñrini. (MM 42/4) ‘‘Senin açıkça günah işlemiş olman, Allah’ın -varlıĝını ortaya koyan- delillerini iyi bilmemendendir.’’

uĝan: El- Kdir (Esm’l-hüsna).

Haķķat bu dny meczın bilip / uĝandın uĝandın öñin olmasa. (MM 397/4) ‘‘Hakikat, bu dünyanın mecazını anlayıp kdir <Allah>’tan başkasını istememektir.’’

ulaĝ: Kılavuz, hak yolunu gösteren, ehl-i hakk, ehl-i sünnet.

Munuñ tg yrĝli bulur bir vişl / ulaĝsız ulanmaķ ĝurfsuz maķl. (MM 376/2) ‘‘Bu şekilde yürüyenler kavuşurlar. Hak yolunu gösteren olmadan kavuşmak, harfleri olmayan söz konuşmak gibidir.’’

uluĝ: Mürşit.

Yigitler uya-biz uyalıķ n / kerek kılsa şefkat uluĝlar ata. (MM 406/4) ‘‘Eĝer yazdıkların doĝru ise bu Yiĝitler biz kardeşiz. Bizim bu kardeřliĝimize mürşitler ve atalar şefkat göstermelidir.’’

uluĝ yunuĝ: Boy abdesti, gsl abdesti.

Uluĝ yunuĝ içre yumaķ cümle ten /farza aĝız hem burun yayĝa-sn. (MM 87/1) ‘‘Gsl abdestinde bütün vücudu yıkamak gerekir. Aĝız ve burnu yıkamak farzdır.’’

wşe-: Mesh etmek.

Qatıp suw burunka mash etmek kulaq / saqal üwşemek barmaq aralamak. (MM 75/2) “Burna su çekmek, kulağı meshetmek, sakalı parmaklarla aralamak”

yalwar-: Yardım talep etmek, dua etmek.

Qanā'at arıq pāk resūl sūnneti / iḍidin tiledi üküş yalwarıp. (MM 55/4) “Kanaat, peygamberin çok yalvararak Allah’tan dilediği tertemiz bir sünnetidir.”

yaratğan: El-Hâlık (Esma’ül-hüsna).

Sên-ök-sên Yaratğan bu yêr kök kün ay / bu küz qış kerek yaz kerek bolsu yay. (MM 3/1) “Bu yeri, göğü, güneşi, ayı; güzü, kışı, Yaradan sensin sen!”

yazuq: İsm, günah.

Êlîñ tutmışında êlin ırğama / kim ırğasa töklür bu yazuq tême. (MM 290/2) “Şeyh senin elini tutunca elini sallama; sallasa bu günahlar dökülür, deme.”

yazuqlu: Mücrim, günahkar.

Mürîd şeyhni yazuqlu tēp bilmegü / bu ma'nîdin ötrü êlin ırğama. (MM 290/3) “Mürit şeyhi günahkar olarak bilmemeli, bu manadan dolayı elini sallama.”

yığaq: Hazır, nehy, yasak olan şey.

Biliñ haq yığaq buyruqın tut yörü / velî zühd bu dünyā bırağmaq turur. (MM 323/3) “Hak olan ve yasaklanan şeyleri bilin, Allah’ın emirlerini tutarak yaşayın. Fakat züht, bu dünya işlerini terk etmektir.”

yor-: Tabir etmek, tevil etmek.

Bukün bu 'aşırda ayıt bar mu hîç / bu tüş ta'birini özi tēg yorar. (MM 388/4) “Söyle, bugün, bu asılda bu düşü onun gibi tabir edecek birisi var mı hiç?”

yunuğ: Vudu, tuhr, abdest.

Üçinçi yumaqlıq yunur yêr kamuğ / yunuğ buzmağay bil bu sūnnet qomaq (MM 75/4) “Yıkanması gereken her yeri üç kez yıkamaktır. Bu sünnetlerin eksik olması abdesti bozmaz.”

yunuğsuz: Hades, abdestsiz.

İdi ḥazretinde cefāçı bolur / yunuğsuz keçürse kişi bir zamān. (MM 85/4) “İnsan vaktini abdestsiz geçirirse Allah’ın huzurunda cefa çeker.”

2.2. İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtîn'de Türkçe İslamî Sözcükler

abak: Sanem, put.

Tağı kim kim āzād kılsa kulını abak üçün, yā şeytān üçün āzād bolur velākin 'āşī bolur. (İMS 397a/6) “Ve de her kim kulunu put ya da şeytan için azat kılırsa <o kişi> azat olur ama asi olur.”

and~ant: Yemin.

*Ve eger niyyet kılsa antğa, anıñ öze **ant** keffâreti vâcib bolur.* (İMS 280a/2) “Ve eğer yemin <etmeye> niyet ederse, onun kendisine yemin kefareti vaciptir.”

arığ: Mübarek, kutsal.

*Andan soñra kélgey **arığ** kabrğa, turgay başı tuşında.* (İMS 372a/1) “Ondan sonra gelecek mübarek kabire, baş hizasında duracak.”

azğan: Tâgüt, azgın, yoldan sapmış.

*Ol kişi **azğan** turur taķı mübtedi’ turur.* (İMS 27b/8) “O kişi azgın ve de bidat ehlidir.”

birle-: Bir olduğunu kabul etmek.

*Vâcib bolur anıñ öze kim Teñri’ni **birle**gey ortaķ katmaķtan taķı añar oħşaş kılmaķtan.* (İMS 3a/5) “Tanrı’ya şirk koşmadan, onu kimseye benzetmeden Tanrı’nın bir ve tek olduğunu kabul etmek ona vaciptir.”

birlik: Vahdet.

*Īmān iķrār kılmaķ turur Teñri Te’ālā’nıñ **bir**ligine tēp.* (İMS 489a/4) “İman, Tanrı teala’nın bir ve tek olduğuna ikrar vermektir.”

boğuz-/boğuzla-/boğuzlan-: Kurban kesmek, kesilmek.

*Taķı revā bolmas **boğuzlamaķ** iħşār koyını.* (İMS 362b/1) “Ve ihsar kurbanı kesmek reva olmaz.”

buğday ağacı: Hz. Adem’in cennette iken meyvesinden yiyip çıkarılmasına neden olan ağaç.

*Eger uçmaķ bolsa yaratılmamış henüz Teñri Te’ālā buyurmağay érdi ol ikisine uçmaķda sâkin bolmaķ birle ve tıymağay érdi ol **buğday ağacını** yemekden.* (İMS 41b/3) “Eğer cennet henüz yaratılmamış olsaydı, Tanrı teala, ikisine cennette sakin olmalarını buyurmayacaktı ve o buğday ağacından <meyve> yemelerini yasaklamayacaktı.”

buyruk: Allah’ın emirleri, hükümleri.

*Şabr kılğıl yā Muħammed Teñri ħükmine ya’nı Teñri’niñ **buyruklarına**.* (İMS 79a/8) “Yâ Muhammet, Tanrı hükmüne yani buyruklarına sabret.”

erte mañı: Sabah ezanı.

*erte **mañında** arturgay* (İMS 149b/6) “Sabah ezanında artıracak.”

izi: Rabb, sahip.

*Ėy **izimiz**, kılğıl bizni iki müsülmān saña.* ” (İMS 66a/4) “Ey Allahımız, bizi sana iki Müslüman <kul> yap.”

kara taş: Hacer-i esved.

...ve ammā yassısı ol rüknden kim anıñ içinde kara taş bar... (İMS 290b/6) “...ve ama genişliği içinde hacir-i esved taşı olan o direktten...”

mañ bër-: Ezan okumak.

Mañ bërmekniñ şıfatı belgüli turur. (İMS 150a/7) “Ezan okumanın özelliği bellidir.”

ortak katmak: Şirk.

Vācib bolur anıñ öze kim Tēñri’ni birlegety ortak katmaktan taķı añar oħşaş kılmaqtan. (İMS 3a/5) “Tanrı’ya şirk koşmadan, onu kimseye benzetmeden Tanrı’nın bir ve tek olduğunu kabul etmek ona vaciptir.”

tēñri: Allah.

Vācib bolur anıñ öze kim Tēñri’ni birlegety ortak katmaktan taķı añar oħşaş kılmaqtan. (İMS 3a/5) “Tanrı’ya şirk koşmadan, onu kimseye benzetmeden Tanrı’nın bir ve tek olduğunu kabul etmek ona vaciptir.”

tēñri ewi: Kâbe.

Tēñri ewi ħürmeti birle taķı ta’azzumı birle taķı ağırlamaķı birle, yā yazuķum çıķtı dēmekden ħorķup rāstı yazuķ kılmaķ anıñ içinde yazuķ turur. (İMS 288a/8) “Kabe hürmetiyle, azametiyle, saygınlığıyla günahım ortaya çıktı demekten korkup doğruyu günah işlemek Kabe’de günahıdır.”

yalbar-: Yardım talep etmek, dua etmek.

Sewügli turur Beytū’l-Maķdis’ke ziyāret kılmaķ taķı anıñ içinde namāz taķı öķüş zıkrını taķı du’ānı taķı yalbarmaknı Tēñri Te’ālā’ge. (İMS 381b/1) “Mescid-i Aksa’yı ziyaret etmek, onun içinde namaz kılmak, bol bol <Allah’ı> zikretmek, dua etmek, Tanrı’ya yalvarmak beğenilen bir davranıştır.”

yarlıķa-: Bağışlamak, rahmet etmek.

Ėy Tēñri, yarlıķaģıl meni taķı atamnı anamnı taķı mü’minleri. (İMS 196a/2) “Ey Tanrı, beni, atamı, anamı ve müminleri esirge.”

yarlıķaģan: El-Ėaffār (Esmā’ül-hüsna).

Ėamuģ ‘ālamģa rızķ bērgen Tēñri ħālış mü’minlerni yarlıķaģan Tēñri. (İMS 1b/1) “Bütün alemlere rızık veren Tanrı, temiz müminleri bağışlayan Tanrı.”

yazuķ: İsm, günah.

Anıñ içinde ‘Ömer taķı ‘Osmān taķı ‘Alī’ni yalģan kılmaķ bolur, taķı anlarını yalģan kılmaķ uluģ yazuķdan turur. (İMS 15a/4) “Onun için de Hz. Ömer’i, Hz. Osman’ı ve Hz Ali’yi yalanlamak <da> vardır ve onları yalanlamak büyük günahlardandır.”

yazuķlı~yazuķlu: Mücrim, günahkar.

Barça halāyıklar çıkarlar dünyādan beş türlüg vech öze. Ammā kāfir çıkar ve ammā münafık çıkar, yā mü'min çıkar yazuksız, yā mü'min çıkar yazuklı tevbe kılıp, yā mü'min çıkar yazuklı tevbesiz. (İMS 50b/8) “Bütün insanlar dünyadan beş türlü şekilde çıkarlar: Ya kafir, ya münafık, ya günahsız bir mümin, ya tevbe eden günahkar bir mümin, ya tevbe etmeden günahkar bir mümin olarak.”

yazuksız: Masum, günahsız.

Barça halāyıklar çıkarlar dünyādan beş türlüg vech öze. Ammā kāfir çıkar ve ammā münafık çıkar, yā mü'min çıkar yazuksız, yā mü'min çıkar yazuklı tevbe kılıp, yā mü'min çıkar yazuklı tevbesiz. (İMS 50b/8) “Bütün insanlar dünyadan beş türlü şekilde çıkarlar: Ya kafir, ya münafık, ya günahsız bir mümin, ya tevbe eden günahkar bir mümin, ya tevbe etmeden günahkar bir mümin olarak.”

3.3. Kitāb-ı Ahkāmü'l-'Aḳāyid'de Türkçe İslamî Sözcükler

aḳ yüzlü: Mümin.

İy tāmū, ḳara yüzlüleri kendüzüne algıl aḳ yüzlüleri ḳogıl. (AA 64b/1-2) “Ey cehennem, günahkarları kendinize alın; müminleri bırakın.”

alkış: Övgü, hayır dua.

Nūḥ bigi ḳulluḳçılaruñ var, günde yüz biñ kez bir avuç ümmetüñe alkış ḳılursın. (AA 10a/10) “Nuh gibi yüz bin ümmetin var, günde yüz bin kez bir avuç ümmetin için hayır dua ediyorsun.”

bañ: Ezan.

İllā meger kim aḥşam bañında bañlayup durduğı sā'at ḳāmet getürmek gerekdür. (AA 89b/4) “Ama akşam ezanında ezan okuduktan hemen sonra kamet getirmek gerektir.”

bañla-: Ezan okumak.

Ya 'nī, aldamasun sizleri Bilāl bañladuğı ve daḥı elük şubḥı ya 'nī Bilāl kāzib toğıcaḳ bañlarıdı. (AA 58a/12) “Bilal'in ezan okuması ve de ilk sabah sizi aldatmasın; çünkü Bilal ilk sabah olunca ezan okurdu.”

bañsuz: Ezansız.

Eger evinde muḳīm kişi bañsuz namāz ḳılursa revādur. (AA 90a/4) “Yerleşik kişinin evinde ezansız namaz kılması uygundur.”

Baylar Bayı: El-Ganî (Esma'ül-hüsna), Tanrı.

Bu mes'eledde Baylar Bayı'na yalvarur za 'îf ḳuldan ötürü. (AA 232a/5) “Bu meselede güçsüz bir kul olması sebebiyle Tanrı'ya yalvarır.”

bel bağ-: İbadet etmek.

*İy kulum, kâfirler benümile karşı oldu. Baña iki dirler, üç dirler. İmdi sen **belin bağla** bunları yalan eyle.* (AA 16b/8) “Ey kulum, kafirler bana karşı oldular. Bana iki derler, üç derler. Şimdi sen ibadet et, bunları yalanla.”

birleyen: Vâhid, Allah’ın birliğine inanan kimse.

*Çancaru dilerse ol yaña döndürür. İmdi bir mü’mîn Tañrı’yı **birleyen** kuldur.* (AA 153b/3) “Nereye isterse o tarafa döndürür. Şimdi bir mümin Tanrı’nın birliğine inanan kuldur.”

birleyici: Vâhid, Allah’ın birliğine inanan kimse.

*Benüm hâzretümde beni **birleyicilerden** yigrek sevgülü kul yokdur.* (AA 7a/12) “Benim katımda, benim tek olduğumu kabul edenlerden daha sevgili bir kul yoktur.”

birlik: Vahdet, (Tanrı’nın) bir olması.

*Tañrı birdür; anuñ **birliğin** kimse baş gözile görmedi.* (AA 240b/10) “Tanrı tektir, O’nun (Tanrı’nın) tekliğini kimse vücut gözüyle görmedi.”

buğday günü: Aşure günü, Muharrem ayının on ikinci günü.

*Andan, ‘Arefe’den bir gün ilerü, **buğday günü** imâm Mekke’de hutbeye okıya.* (AA 222a/11) “Sonra, imam Mekke’de Arife’den bir gün önce, Buğday günü (insanları) hutbeye çağırır.”

buyruk: Allah’ın emirleri, hükümleri.

*Hak te’âlâdan **buyruk** geldi Resûl kim yiryüzündeki pâdişâhları islâm dînine da’vet eyleye.* (AA 130a/12) “Hak te’ala’dan, peygamber yeryüzündeki padişahları İslam dinine davet etsin diye emir geldi.”

çağır: Dua.

*On ikinci namâzda **çağır** katı okınacak yirde katı okımak ve gizlü okınacak yirde gizlü okımağdur.* (AA 98a/12) “On ikinci, namazda duayı sesli okunacak yerde sesli; gizli okunacak yerde gizli okumaktır.”

çalab: Tanrı.

*Kul **Çalabısına** uyundudur ve ispâhi begine uyundudur.* (AA 117b/11) “Kul Tanrısına bağlıdır ve sipahi beyine bağlıdır.”

dileyici: Dileyen, dua eden.

*Ben şol çok keremümile rahmeti baña gerekmez iken, şunca **dileyiciden** dırîğ mı tutam?* (AA 214a/10) “Ben şu (kadar) çok keremimle onlarca dua edenden mi esirgeyeceğim?”

düş yorıcı: Rüya tabir eden kimse, muabbir.

*Ol **düş yorıcı** eytnişdi-kim saña bühtân eyleyeler.* (AA 169a/13) “O düş yorumcusu sana iftira atacaklar demişti.”

elin götürmek: Dua etmek.

Elin götürdi, eyitti: “İlâhî, Seyyidü Mevlâyî! Anuñ işin oñarmağıl kim bu da’veti işidüp icâbet kılmaya. (AA 34b/10) “Elini kaldırıp (şöyle) dedi: “İlâhî! Seyyidü Mevlâyî! Onun işini onarma ki bu daveti işitip katılmasın.”

eren: Ebdâl, abdal, hak ehli kişi.

Ve ol erenler kim dünyâ bâzırgânlık yiridür diyüp îmanların berk sakladılar. (AA 44a/2) “Dünya ticaret yeridir diyen erenler imanlarını sımsıkı korurlar.”

iç çadır: Kefenin içten ikinci parçası, izar.

Andan iç çadırı döşeyeler andan gönlegi koyalar. (AA 123b/9) “Ondan sonra izarı döşesinler, ondan sonra gömleği koysunlar.”

iki diyici: Müşrik, şirk koşan.

Ŧamu eytti: Ŧanda bir saña iki diyici varısa, baña yindek ol girer. (AA 185b/8) “Cehennem cevap verdi: Nerede tek olan sana şirk koşan varsa bana daima o girer.”

irte bañı: Sabah ezanı.

Ammâ irte bañında “hayy’ale” l-felâh” didüğinden soñra iki kez “Eşşalâtü hayrun mine’n-nevm” diye ve kâmet dahı bañlamak gibidir. (AA 89a/2) “Sabah ezanında “hayy’ale” l-felâh” dedikten sonra iki kez “Essalâtü hayrun mine’n-nevm” demek ve kamet de ezan okumak gibidir.”

kara yüzlü: Mücrim, günahkar.

İy tāmū, kara yüzlüleri kendüzüñe algıl ak yüzlüleri koğıl. (AA 64b/1) “Ey cehennem, günahkarları kendinize alın; müminleri bırakın.”

karış: Lanet, ilenç, beddua.

Bu karışlara hevâdaki kuşlar: ‘âmîn’dirler. (AA 199b/6) “Havadaki kuşlar (bile) bu beddualara ‘âmin’, derler.”

koyın boğazla-: Kurban kesmek.

Ŧoyın boğazlarken Türkice eytse “İlâhi senüñ aduñıla boğazların” dise dürüstdür. (AA 100a/2) “Kurban keserken Türkçe “Allahım senin adınla keserim” dese doğrudur.”

kılavuz: Allah dostu, mürşit, hak yol gösterici.

“İmāmı şü başı idüp ve kılavuz eyleyüp mescid meydânına varup Şeytânı namâz kılıcıla zahımlı kılup çerisin oldıcağ hiç gümân yokdur kim Hağ te’âlâ bunlara uçmağı etmek virüp dîdârın hil’ate viresidür.” (AA 62b/1) “İmamı başkomutan edip ve kılavuz yapıp mescit meydanına vararak şeytanı, ordusunu namaz kılıcıyla yaralayınca hiç şüphe yoktur ki Hak teala bunlara cenneti nimet olarak verip didarını da kaftan gibi verecektir.”

oda  apucu: Ate perest, mecusu.

Hasan-ı Ba r 'n n zam nında bir oda  apucu vardı. (AA 45b/13) ‘‘Hasan Basri’nin zamanında bir ate perest vardı.’’

 orıcı: M nker ve Nekir, sorgu meleği.

 ol bel  i inde iken  orıcı korkusu dahil  ola. (AA 64a/2) ‘‘Bu bela i indeyken sorgucu <melek> korkusu da olacak.’’

 a   adır: Lifafe, ba ı ve ayakları ge ecek uzunlukta, ba   st nden ve ayak altından u ları b z l p bezle bağlanan kefenin en dı taki par ası.

Kefeni sarmak gerek. Sarmak   yled r kim  a   adırı ilk d  eyeler. (AA 123b/9) ‘‘Kefeni sarmak gerekir. [Kefen] sarmak   yledir: İlk lifafeyi d  esinler.’’

ta rı: Allah.

 y yirleri g kleri kudretile saklayan Ta rı, benim k f r mden sa a ziy n olmadı, ill  ba a  ok miskinlik oldu. (AA 54a/3) ‘‘Ey yerleri g kleri g c yle koruyan Tanrı, benim k fr mden sana zarar gelmedi ama bana  ok zavallılık geldi.’’

 a   on: Kamis, boğazdan ayaklara kadar olan yakasız ve kolsuz elbise  eklindeki kefen par ası.

 z r ve  a   on ba ından ayağına degindir. (AA 123b/3) ‘‘ zar ve kamis ba ından ayağına kadardır.’’

ulu Ta rı: All hu ekber.

Andan "All hu Ekber" diye. Eger "  bhanall hi" dise ya "l  il he (100a/1) ill llah" dise ya P rsice "  d y b zr k" dise ya T rk e "ulu Ta rı" dise d kelisi d r std r. (AA 99b/13) ‘‘Sonra ‘‘Allahu ekber’’ demeli. Eğer ‘‘  bhanallahi’’ ya da ‘‘La ilahe illallah’’ ya da Fars a ‘‘H day b zr k’’ ya da T rk e ‘‘Ulu Tanrı’’ dese hepsi doğrudur.’’

yaradan: El-H lık (Esm ’ l-h sna).

D kel   zden ba a  akırağdur kim Yaradan ben-ven, hem ’ayıblarıla  atun alan ben-ven. (AA 204a/10) ‘‘Hepinizden daha  ok bana haktır;   nk  Yaradan benim ve kusurlarıyla satın alan benim.’’

yalava lık: Peygamberlik.

Andan Cebr ’y l ’aleyhi’s-sel m ditrey  sakla-diy  bu yalava lığı Res l   zretine deg rdi. (AA 157b/3) ‘‘Sonra Cebrail (a.s.) titreyerek sakla diyerek peygamberliği Resul hazretlerine iletti.’’

yaradılmı : Yaratılmı , mahluk.

 mdi,  ikmet  acca varmağdan bir oldur kim: Mekke’de, ol k mil-nefes kim yaradılmı da anu  gibi yok; Ta rı Ta’  l    zretinde yokdur. (AA 201b/12) ‘‘Hac’a gitmenin birinci hikmeti, Tanrı Ta’  l  katında (ve) (b t n) mahluklar arasında e i benzeri olmayan, o k mil-nefes’in Mekke’de doğmu  olması ve orada mertebeye eri mi  olmasıdır.’’

yarın: Kıyamet günü, Ahiret günü.

Dünyādan giderken dahı “ümmetüm” diyü gitti. Yarın başın kaldurduğı sâ’at yine “ümmetüm” diye. (AA 162a/8) “Dünyadan giderken bile “ümmetim” diyerek gitti. Kıyamet günü dirildiğı zaman yine “ümmetim” diyecek.”

yarlığa-: Bağışlamak, rahmet etmek.

*Ya’nî yirler ve gökleri yaradan Teñri oğur sizi, iy Lā ilāheillallāh ehli uçmağda selām evine anuñ- içün kim sizi **yarlığaya** ya uçmağıla ya dīdārıla. (AA 35b/10) “Yerleri ve gökleri yaratan Tanrı size cennetle veya didarıyla rahmet etmek için cennette selam evine davet ediyor.”*

yazak: İsm, günah.

*“Bu virdüğüm selām şağumda şolumda **yazaklarum** ve müzdüm yazan firiştehlere dahı cemā’ate kim namāzı bile kıldum dahı imāma.” (AA 101b/10) “Bu verdiğim selam sağımda, solumda günahlarımı ve sevaplarımı yazan meleklerle ve birlikte namaz kıldığım cemaate ve imama.”*

yazuğ: İsm, günah.

*“Ol **yazuğdan** kurtılmak isteyen bir altın kim bahāsı ya üç ya iki akçe ola virse gerek, eger güci yiterse buçuk altın virse gerek.” (AA 85b/2) “O gūnahtan kurtulmak isteyen bir altın ya da değeri üç ya iki akçe olabilir vermesi gerek, eğer gücü yeterse buçuk altın vermeli.”*

yazuğlu: Mücrim, günahkar.

*Bu hayz günlerinde er’avratına yakınlık eylemese gerek ve iderse katı **yazuğlu** olur.” (AA 85b/1) “Bu hayz günlerinde erkek karısına yakınlık göstermemeli, gösterirse çok günahkar olur.”*

yuyıcı: Gassal.

*Ya’nî “İy ölü! Ölümünden soñra, girü dirlik var mı?”. Andan, **yuyıcı** böyle diyicek, Ze’n-nün- ı Mısrî yattığı yerde dişleri görünince güldi. (AA 181b/5) “Yani: “Ey ölü! Ölümünden sonra tekrar hayat var mı?”. Sonra gassal böyle deyince Zennün- ı Mısrî, yattığı yerde dişleri görünceye kadar güldü.”*

3.4. Mübeyyen Der-Fıkh’ta Türkçe İslamî Sözcükler

ağız aç-: İftar etmek.

Yā seher kiçe nimeī yiseñiz / Yā kün olturdı dip açılsa ağız. (MDF 1550) “Ya seher vaktinde gece bir şey yerseniz, ya gün battı diyip iftar yapsanız.”

buyruğ: Allah’ın emirleri, hükümleri.

*Yurnı vü arıturnı cem’ itkil / şer’niñ **buyruğını** işitkil. (MDF 462) “Yıkamayı ve temizlemeyi birlikte yap, şeriatın hükmünü duy.”*

buyurgan: Dini hüküm, emir.

Küfr ü ma'siyetni bilmesler / Hağ buyurgandin özge kılmazlar. (MDF 101) “Küfür ve günahı bilmezler, Allahın emrettiklerinden başka şey yapmazlar.”

il köter-: Dua etmek.

Ka'be'ğa sin yavuş yitişkende / köter ilgiñni, aytkıl anda (MDF 1986) “Sen Kabe’ye yaklaştığında elini kaldırıp dua ederek orada şöyle de”

ivrül-: Tavaf etmek.

Uşbu ikkini öyge dāhil bil / İvrülürde bularnı öy sarı kıl (MDF 2002) “Bu ikisini Kabe’ye dahil olarak bil, tavaf ederken bunları Kabe tarafında düşün.”

öte-: Eda etmek.

Bar bu ikki tahıyyet-i mescid, öte Tiñri işide körset cid. (MDF 1077) “Tahıyyet-i mescit namazı iki <rekattır>, onu eda et, Tanrı işinde ciddiyet göster.”

öy: Kâbe.

Uşbu ikkini öyge dāhil bil / İvrülürde bularnı öy sarı kıl. (MDF 2002) “Bu ikisini Kâbe’ye dahil olarak bil, tavaf ederken bunları Kabe tarafında düşün.”

sorukçı: Münker ve Nekir, sorgu meleği.

Ol sorukçı iki ferişte durur / kim burun boldı atları mezkûr (MDF 216) “O sorgucu iki melektir ki daha önce adları zikredildi.”

söggüçü: Kâfir.

Söggüçi şer' ara bolur kâfir /tilimizni sin asra, iy kâdir! (MDF 171) “Küfreden şeriatta kafir olur, dilimizi sen koru Ey Kadir (Allah)!”

tañlalık kün: Kıyamet günü.

Tañlalık künde kim hisāb olğay / maña ecr ü saña şevāb olğay (MDF 20) “Kıyamet gününde hesap sorulacak / bana ecir sana sevap olacak”

taş: Hacerü'l-esved.

Tıklışdın müyesser olmasa bu / taşka bakıp selām ile yörü (MDF 1989) “Bu, sıkışıklıktan dolayı kolay olmasa <da> Hacer-i esved’e bakıp istilam ederek yürü.”

taşrık künleri: Zilhicce ayına gelen kurban bayramı günleri.

İkkisi ikki 'ıyd künleri, bil / üç taşrık künlerini digil. (MDF 1602) “İkisi bayramın iki günü, bil üçü Kurban bayramı günlerini de.”

yapınç: Tesettür, örtünme.

Müstahabtur yapınçı tapmağlık / ten bile kitflerni yapmağlık (MDF 384) “Örtünmek, gövde ile omuzları kapatmak makbuldür.”

yarlık: Emir, vahiy.

*Ḥatm olupdur aña peyāmbarlık / kilmes imdi kişige bu **yarlık**.* (MDF 139) “Peygamberlik Muhammed’e mühürlenmiştir, şimdi kimseye bu emir gelmez.”

yarlıka-: Bağışlamak, rahmet etmek.

*Zāhidğa tiger tümen ta’abı / **yarlıkar** fāsıķını bî-sebebî* (MDF 91) “Bir zahide yülerce eziyet ulaşır, bir fasıkı sebepsizce bağışlar.”

yumaq: Gusül.

*Bil tiriglerge gusller mundaq / lîk vâcib turur ölügni **yumaq*** (MDF 512) “Şunu bil ki dirilere gusüller <vacip olduğu gibi> Ama ölüyü de gusletmek vaciptir.”

	Fıkḥî terminoloji	Mu’înü’l-Mürîd	İrşâdü’l-Mülûk ve’s-Selâtîn	Kitâb-ı Ağkâmü’l-‘Aķâyid	Mübeyyen Der-Fıkḥ
Tanrı	Rabb	ıdı	izi		
	Allah	teñri	têñri	Çalab Tañrı	
	Allāhu ekber			ulu Tañrı	
Esmâ’ül-hüsna	El-Kerîm	aķı			
	El-Evvel	bayat			
	El-Ahad/ El-Vâhid	bir ü bar			
	El- Kâdir	uğan			
	El-Hâlık	yaratğan		yaradan	
	El-Gaffâr		yarlıkağan		
	El-Ganî			baylar bayı	
	El-Veliyy	êlig tutğuçı			
Peygamber	resul, nebî			yalavaçlık	
Melek	Münker Nekir			şoricı	soruķçı
Ahiret	cehennem	tamuğ			
	Yevmü’l-Kıyâme			yarın	tañlalık kün
İbadet ilgili sözcükler	dua			çağırı	
	dua etmek	yalwar-	yalbar-	el(in) götür-	il köter-
	eda				öte-
	hayır dua			alkış	
	ibadet	tapuğ		bel bağ-	
	iftar				ağız aç-
	ka’de-i ahîre	soñ oturuş			
	ka’de-i ûlâ	orta oturuş			
	nahr	boğuzla-/boğazla-	boğuz-/boğuzla-/boğuzlan-	ķoyın boğazla-	

	tavaf				ivril-
	vudu, tuhr, abdest	yunuğ, yunmak			
İslamiyette önemli yer ve zaman kavramları	aşura			buğday günü	
	eyyam-ı nahr				taşrık günleri
	Hacerü'l- esved		kara taş		taş
	Kâbe		tênri êwi		öy
İslamiyette ölü ve ölüm ile ilgili sözcükler	gassal			yuyıcı	
	izar			iç çadır	
	lifafe			taş çadır	
	kamis			taş ton	
İslamiyete göre kulun konumlanması	mecûsi, atesperest			oda tapucu	
	dâi			dileyici	
	ebdâl, abdâl	êren		eren	
	ehl-i hakk, ehl-i sünnet	ulağ			
	hades	yunuğsuz			
	kâfir				söggüçü
	mâsum		yazuksız		
	mücrim	yazuğlu	yazuğlı yazuğlu	kara yüzlü yazuğlu	
	mümin			ağ yüzlü	
	mürşit	kulavuz uluğ		kulavuz	
	müşrik			iki diyici	
	muabbir			düş yorıcı	
	tâgüt		azğan		
	vâhit			birleyen birleyici	
	yaratılmış, mahluk			yaradılmış	
Diğerleri	Allah'ın emirleri, hükümleri	buyruğ	buyruğ	buyruğ	buyruğ buyurğan yarlık
	“ezan” kavram alanı		erte mañı mañ bër-	bañ bañla- irte bañı bañsuz	
	gusül abdesti, tahâret-i kübrâ	uluğ yunuğ			yumak
	hazr, nehy	yığağ			
	şecere		buğday ağacı		
	ibtıla'	sınağ			
	lanet, beddua			karış	
	mesh	üwşe-			
	mübarek		arığ		

	rahmet		yarlıka-	yarlıga-	yarlıka-
	sanem, put		abak		
	şirk		ortak katmak		
	tabir, tevil	yor-			
	tesettür				yapınç
	vahdet	birlik	birlik birle-	birlik	
	yemin		and~ant		

Tablo 1: Türkçe İslâmî Terimlerin Semantik Açıdan Sınıflandırılması

Sonuç

Harezm, Kıpçak, Eski Anadolu ve Çağatay Türkçesi dönemlerinden seçtiğimiz dört fıkıh kitabındaki Türkçe İslâmî terminolojiyle ilgili olarak şunlar söylenebilir:

1. Muînü’-Mürîd’de 30, İrşâdü’l-Mülûk ve’s-Selâtin’de 22, Kitâb-ı Ahkâmü’l-‘Akâyid’de 39, Mübeyyen Der-Fıkh’da 16 Türkçe İslâmî terim tespit edilmiştir. Türkçe karşılık verilen İslâmî terimler arasında Tanrı, iman, ibadet gibi temel kavramlara ait kelimelerin yanında namazın bölümleri, abdestin aşamaları, kefen bölümleri/parçaları gibi alt başlıklara ait kelimeler de bulunmaktadır.

2. Dört eserde de ortak olarak kullanılan Türkçe İslâmî terim, Ar. emr karşılığında kullanılan “buyruk”tur. Üç eserde ortak olarak kullanılan Türkçe İslâmî terimler şunlardır: Teñri (Ar. Allah karşılığında), boğuzla- ~ boğazla- (Ar. nahr karşılığında), yarlıka- ~ yarlıga- (Ar. rahmet karşılığında), birlik (Ar. vahdet karşılığında), yazuklu ~ yazuklı (Ar. mücrim karşılığında). İki eserde ortak olarak kullanılan Türkçe İslâmî terimler şunlardır: idi (Ar. Rabb karşılığında), yaratğan ~ yaradan (Ar. El-Hâlık karşılığında), sorıcı ~ soruqçı (Ar. münker, nekir karşılığında), yalbar- ~ yalwar- (Ar. dua karşılığında), elin götür- ~ il köter- (Ar. dua karşılığında), bañ ~ mañ (Ar. ezan karşılığında), éren ~ eren (Ar. ebdâl karşılığında), kulavuz (Ar. mürşit karşılığında). Diğer terimlerin kullanımı ise tek eserle sınırlıdır. Birden fazla fıkıh kitabında ortak olarak kullanılan yukarıdaki sözcüklere baktığımızda bunların Allah’ın adının yanı sıra tekliği, bağışlayıcılığı, yaratıcı olması gibi özellikleri ve ezan, dua etmek, kurban kesmek gibi temel ibadet eylemleri karşılığında görülmektedir.

3. İslâmiyet etrafındaki Arapça kökenli kelimelere verilen Türkçe karşılıklar, Türklerin ilgili kavramları nasıl algıladığı hakkında da bilgi vermektedir. “Cehennem” için tamug (< tam- “yanmak” – (u)g) kelimesinin kullanılması onun ateş ile ilişkilendirilmesinden, “mürşit” için uluğ denmesi mürşidin ulu, yüce bir kimse olarak görülmesinden, “günah” için yazuk ~ yazak, “günahkâr” için yazukluğ, azğan kelimelerinin kullanılması onun azmak, sapıtmak, doğru yoldan sapmak ile ilişkilendirilmesinden, “Kâbe” için Teñri ewi ve öy denmesi onun ev, yuva olarak görülmesinden, “dua etmek” karşılığında yalbar- ~ yalwar-, elin götür- ~ il köter- ifadelerinin kullanılması onun dil-dilemek ve el açmak üzerinden algılanmasından ve ritüelde yapılan hareketin tasvirinden, “münker” ve “nekir” için şorıcı, soruqçı kelimelerinin kullanılması onların sorgulayan, soru soran melekler olarak kodlanmasından, “kâfir” için söggüçü denmesi küfrün kötü sözle, sövme ile ilişkilendirilmesinden kaynaklanmaktadır.

4. Türkler İslam dinini öğrenip söz konusu kavrama geldiği dilde karşılık bulmaya çalışırken semantik uyumluluğu birincil araç yapmıştır. sor-< sorukçı, gani “baylar bayı”, vahid “bir”, ugan< u- “muktedir ol-”, tavaf “ivril-” gibi.

5. Yine semantik uyumluluk göz önünde bulundurularak şeklen veya yerini belirleyici tarif yoluyla da türetme yoluna gidilmiştir. il köter ~ el götür-, orta oturuş, son oturuş gibi.

6. Türetme faaliyetinde derecelendirme yapıcı sıfatlar kullanıldığı tespit edilmiştir: Uluğ yunuğ.

7. Dilde mevcut kelimenin anlam alanının genişlemesi yoluyla türetme yapılmıştır: Yarın ve tañlalık kün “bugünden sonraki gün” sözcüklerinin “ahiret” anlamını kazanması, uluğ “büyük” sözcüğünün “mürşit” anlamı kazanması gibi.

8. Ezan için “bañ/mañ” kullanılırken metin içeriğine göre isim tamlaması kalıbında vakit ezanı belirtilmiştir: İrte bañ/ erte mañ.

9. “Ak” ve “kara” renk isimleri kullanılarak benzetme yoluyla terim yapıldığı tespit edilmiştir: ak yüzlü “mümin”, kara yüzlü “günahkar”.

10. Kara taş “Hacerü’l esved” karşılığında kullanılarak “kara” renk adı bizzat renk bildirmek için kullanılmıştır.

Kaynaklar

- Arat, R. R. (1942). “Uygurlarda İstıhlara Dâir”. *Türkiyat Mecmuası*, 7: 56-81.
- Argunşah, M. ve Toparlı, R. (2022). *Mu’inü’l-Mürîd - inceleme-metin-çeviri-dizin-tıpkı basım*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bodrogligeti, A. (1972). “Islamic Terms in Eastern Middle Turkic”. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, XXV: 355-367.
- Çağatay, Saadet (1968). “Türkçede Dini Tabirler”. *Necati Lugat Armağanı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, s.191-198.
- Çağatay, Saadet (1972). “Divânü Lügâti’t-Türk’te İnançla İlgili Sözler”. *Türk Dil Kurumu: Türk Dil Kurultayı, Bilimsel Bildiriler*. 385-391.
- Eker, Süer (2006). “Kutadgu Bilig’de (teñri ‘azze ve celle ögdisin ayur) Türkçe İslami Terimlerin Kaynakları Üzerine”. *Bilig Yaz*:38, s.103-122.
- Ercilasun, Ahmet Bican (2013). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Erdoğan, İsmail (2016). Divânu Lugâti’t- Türk’te Yer Alan Bazı Dinî Kavramlar. *Journal of Islamic Research*, 164-172.
- İsi, Hasan (2017). “Türkiye Türkçesindeki Bazı Dini Terimlere Tarihi Metinlerle Karşılaştırmalı Bakış”. *Tidsad* (13), s. 476-522.

- Karakayalı, Sermin (2014). *Kitâb-ı Ahkâmü'l- Akâyid (180b/247) (Giriş - dilbilgisi incelemesi - çeviriyazılı metin - Türkiye Türkçesine aktarım - dizin - tıpkıbasım)*. Yüksek Lisan Tezi. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Kartal, Kürşat (2013). *Kitab-ı Ahkâmü'l-Akâyid (1a-51a) Dilbilgisi İncelemesi, Çeviri Yazılı Metin, Dizin)*. Yüksek Lisan Tezi. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Kaya, Burcu (2015). *Kitab-ı Ahkamü'l Akayid (51b/115a) Giriş-inceleme-metin-Türkiye Türkçesi'ne aktarım-dizin- tıpkıbasım*. Yüksek Lisan Tezi. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Kundakçı, Emre (2014). *Kitab-ı Ahkamü'l-Akayid (115b / 180a) (Giriş - dilbilgisi incelemesi - çeviriyazılı metin - Türkiye Türkçesine aktarım - dizin - tıpkıbasım)*. Yüksek Lisan Tezi. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Memmedova, Afag (2017). “Mukaddimetü'l- Edeb’de Türkçe İslami Terimler”. *Marmara Türkiyat Araştırmaları (MUTAD)*, 2017; IV (II), 449-462.
- Ölmez, Mehmet (2005). Türkçede Dinî Tabirler Üzerine”. *Türk Dilleri Araştırmaları* (15), s. 213-218.
- Önler, Zafer (2009). “Karahanlı Dönemi Metinlerinde İnançla İlgili Türkçe Terimler.” *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10.16: 187-197.
- Özönder, F. Sema Barutçu (2003). “Erken Orta Türkçede Buddhist ve İslamî Terminolojisi Üzerine Bir Karşılaştırma”. *Kök Araştırmaları* V/I Bahar, s.13-31.
- Özçam, Sanaç Ç. ve Deniz, S. (2022). “Mu’înü'l-Mürîd’de Dinî Terimler”. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 8(4), 1094-1123. <https://doi.org/10.20322/littera.1131307>
- Sertkaya, Osman. “JANOS ECKMANN, Middle Turkic Glosses of the Rylands Interlinear Koran Translation”. *Journal of Turkish Language and Literature*, vol. 22, 2012, pp. 280-5.
- Seyhan, Tanju Oral (2004). *Mübeyyen Der Fıkh*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Tepeli, Yusuf (1997). “VIII. Yüzyıldan XV. Yüzyıla kadar Dini Metinler ve Türkçe”. Erzurum: *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü*, s.13-22.
- Toparlı, Recep. (2017). *İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Üşenmez, Emek (2006). “Türkçe İlk Kur’an Tercümesi ve Tercümedeki İslamî Terimlerin Türkçe Karşılıkları Üzerine”. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, s.89-99.
- Üşenmez, Emek (2013). “Yunus Emre Divanında Türkçe İslami Terimler”. *Turkish Studies* V. 8/3, s. 625-644).
- Yavi, Fecri (2019). “Tarama Sözlüğü’nde Türkçe Dinî Terimler.” *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi* 8.3: 1402-1436.
- Yüksekkaya, Güliden Sağol (2005). “Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Çevirilerinde Esmâ-i Hüsnâ.” *Türk Dilleri Araştırmaları* 15: 181-211.